

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94 (477.87)

СЕРЕДНЬОВІЧНІ ЯРМАРКИ І МИТНИЦІ ТА ЇХНЯ РОЛЬ У РОЗВИТКУ БЕРЕЗЬКОГО КОМІТАТУ

Міговк Р. Ю. (Ужгород)

У статті досліджено економіку, торгівлю, митниці Березького комітату, а також мости і броди, які посідали важливе місце в торгівлі у період середньовіччя. Детально проаналізовано документи, літературу, матеріальні джерела та споріднені з темою найважливіші історіографічні праці.

Ключові слова: Березький комітат, митниці, середньовічна економіка, торгівля, ярмарки.

Березький комітат належить до одних із найраніше утворених адміністративно-територіальних одиниць північно-східної Угорщини. Достовірно відомо, що на кінець XIII ст. на його території існувало 31 поселення, а такої кількості достатньо для підтвердження існування середньовічної системи комітатів. На 1526 р. число поселень збільшилося до 100, серед яких Берегсас (Лампертсас, нині Берегово) та Мункач (нині Мукачево) отримали найважливіший ранг населених пунктів – міста (*oppidium*). Через Березький комітат проходив головний економічний та військовий шлях на схід через Верецький перевал. Важливість шляху, який простягався через долину річки Латориці, підтверджує й той факт, що в документах XII ст. згадуються поселення Сойва (Свалява, 1263 р.) та Верецке (Нижні Ворота, 1263 р.) [15, с. 16]. Крім Сойви та Верецького, літописи XIII й навіть XIV століть не згадують жодних інших поселень. Саме ці поселення повинні були забезпечити мандрівникам безпеку шляху та нічліг.

Метою даної статті є дослідження середньовічних економіки, торгівлі й митниць Березького комітату, а також мостів і бродів, які посідали важливе місце в торгівлі тих часів. Крім того, робиться спроба з'ясувати окремі поняття, пов'язані з даною темою, а саме: торгівля та митний податок у середньовічному тлумаченні.

Літопис Березького комітату сягає XIX ст., коли Тиводар Легоцький завершив «Монографію Березького комітату» [7]. По сьогодні ця праця слугує базовим матеріалом, однак у багатьох випадках може використовуватися як вихідне джерело. Про торговельну й митну політику було опубліковано дуже мало праць. Інформацію з даного питання найчастіше можна отримати з рукописів та архівних документів.

Територія колишньої жупи займала близько 3600-3900 м² [4, с. 108]. Її кордонами були: на півночі – Нижні Ворота (тепер

Воловецький район Закарпатської області, Україна), на півдні – Вашарошнамень (область Саболч-Сатмар-Берег, Угорщина), на сході – Білки (Іршавський район Закарпатської області), на заході – Мала Добронь (Ужгородський район Закарпатської області). Виникає питання стосовно чисельності населення комітату. Якщо виходити з кількості поселень, то можна отримати відносно точне число. Іштван Трінглі описує типово середньовічне угорське село як побудоване з 18-20 хат [8, с. 81]. Згідно з думкою Дюли Крішто, «якщо врахувати, що сім'я складалася з п'яти членів, населення села сягало 118 осіб, а в XV ст. – вже тільки 86...» [5, с. 114]. З огляду на це одне поселення нараховувало 100 осіб. З цього випливає, що населення Березького комітату на кінець XIII ст. становило 3100-3200 осіб (31 поселення), на кінець XIV ст. – 6000-10200 осіб (60 поселень), а на кінець XV - початок XVI століть – 10000-10200 осіб (100 поселень).

До XIV ст. більшість поселень у Березькому комітаті були сформовані. Яким же було їхнє економічне становище? На початку XIV ст. Угорське королівство було на межі банкрутства. Феодальний устрій не сприяв розширенню фінансового управління. Найкращим способом примноження коштів для короля Карла I Роберта виявилось оволодіння майном феодалів [5, с. 55]. Найвагомішим джерелом поповнення казни були шахти, які перебували у володінні місцевих князів. На території північно-східної Угорщини феодальне майно було сконцентроване в руках князів Аба та Борша, які захопили всі джерела прибутків, що мали б поповнювати державну казну. До економічних реформ Карл I Роберт міг приступити тільки після приборкання князів. Тільки в 1323 р., після підкорення останнього феодала, він міг розпочати реформування економіки [5, с. 55; 8, с. 16]. Основною ідеєю було впровадження королівських регалій, які можна було дістати разом із доходами,

отриманими з маєтків. 6 січня 1323 р. Карл I Роберт видав указ, в якому велів виготовити нові, доброї якості монети [13, с. 59].

Зразком стала монета Славонського князівства, вибита в 1255 р. [5, с. 57]. Кожен володар, барон та архієпископ зобов'язувалися на те, що кріпосні за кожним двором щороку сплачуватимуть половину ферто (одну унцію) сріблом чи грошима у вартості срібла. Новою грошовою одиницею став денарій, частка срібла в якому становила 0,81846 г. 6300 нових денаріїв дорівнювали одній будайській золотій марці [5, с. 57]. У 1325 р. Карл I Роберт наказав виготовити новий угорський форинт на зразок флорентійського золотого форинта. Срібний денарій використовувався як розмінна одиниця, тому Угорське королівство перейшло на золоту основу.

Водночас із карбуванням золотого форинта за чеським прикладом було введено монополію на цінну руду. Це означало, що право обміняти видобуту цінну руду мала виключно Монетарна палата [8, с. 18]. Торгівля необробленою цінною рудою суворо заборонялася.

Серед населення основною платіжною одиницею був чеський срібний грош. Угорський золотий форинт через його вартість не був зручним для застосування у внутрішній торгівлі з малим обігом товарів. Після з'ясування цього факту в 1329 р. до країни було запрошено карбувальників монет, і Угорське Королівство почало переходити на золото-срібну основу. Надалі залишався срібний денарій (так званий дрібний денарій), який підлягав щорічному примусовому обміну [5, с. 58]. Через щорічне оновлення грошей його вартість поступово погіршувалася, що було несприятливим у плані фінансової стабільності.

У 1336 р. Карл I Роберт видав указ про оновлення грошей. Згідно з ним, у селах щорічний обмін не був примусовим, якщо кожного року кожен двір (тобто хата) виплачуватиме 3 гроша. Це був так званий «хатній податок» [5, с. 59]. Однак примусовий обмін залишився там, де оподаткування відбувалося не з хати, тобто в поселеннях короля чи королеви (Мункач, Берегсас, Шом, Ігнец). Після 1338 р. єдиною грошовою монетою став золотий форинт, карбований у Буді, Кермецбані і Трансільванії. Замість грошів та дрібних денаріїв карбували срібні денарії сталої вартості. Цю грошову одиницю оголосили вічною, і цим припинився звичай примусового обміну грошей. Крім нової одиниці, інші гроші не були визнані. Вийшло розпорядження обміняти старі гроші, і в 1339 р. річний податок з хати становив 18 нових денаріїв [5, с. 59]. По суті, реформа 1338 р. зазнала невдачі, тому повернулися до звичай збору податків 1336 р. Міста і королівські

поселення сплачували податок щороку, кріпосні поселення платили щороку 1/5 золотого форинта [5, с. 60]. Існував інший вид податку, так званий надзвичайний податок, який зазвичай накладали під час воєнних походів. Точних даних щодо розміру цього податку немає, але, ймовірно, він збігався зі щорічним хатнім податком.

Угорське слово неділя – «вошарноп» – своїм походженням завдячує словосполученню «базарний день» [18, с. 24]. Перші ярмарки відбувалися навколо церкви в неділю. Геца I базарний день переніс на суботу; потім, з кінця XIV ст., в документах все частіше згадується про ринок у неділю. Протягом XII-XIII століть базари могли проводитись у будь-який день. Середньовічні латинські хроніки позначають ринки словами «forum» або «marcatus» [18, с. 14]. З точки зору способів виникнення ринків можемо поділити їх на дві групи: ті, що виникли під впливом природних чинників, і ті, що виникли штучно [18, с. 11]. До природних ринків належали ті, які влаштовували під впливом географічно-економічних умов (транспортний шлях, річкові переправи, межі адміністративних одиниць і т. ін.). Штучні ринки виникали внаслідок дарування, що в часи середньовіччя було королівським привілеєм. Король мав право розпоряджатися також і зміною місця чи дня, в який проводився базар [18, с. 12]. Окремі ринки могли існувати ще до королівського дозволу, однак без нього – недовго. Деякі ринки зникали навіть за наявності королівського дозволу, якщо економічно-географічні умови їхнього існування змінювалися (обезлюднення, переміщення торгових шляхів, руйнування мостів, переправ тощо).

Право на володіння ринком мали оголошувати після видачі грамоти. Як наслідок, про це дізнавалися всі, і хто мав заперечення, міг виступити зі скаргою [18, с. 12]. Після проголошення ринку його необхідно було обов'язково провести протягом одного року, інакше право на це втрачалось. Під час проведення першого ярмарку слід було організувати розподіл місць для відповідної продукції (продукти харчування, овочі, ремісничі вироби, жива домашня худоба), який після цього ставав постійним. При виборі ринкового дня брався до уваги час проведення торгів у поселеннях, розташованих поруч: вони мали проводитися не в один день.

На території Березького комітату базари, які проводилися щотижня, були в 6 поселеннях. Берегсас ще за часів династії Арпадів дістав право на ринок. 26 грудня 1247 р. датований той документ, у якому Бейла IV надав право на ринок берегівським (лампертсаським) хосписам – переселенцям [14, с. 261]. Той факт, що поселення складали саси, стало визначальним у здобутті привілею. Про новий привілей права

на проведення базару в Берегові нам відомо і з 1426 р. [2]. Берегівські хосписи отримали дозвіл на суботній день. Немає достовірних свідчень про втрату ними права на проведення базару протягом середньовіччя.

Мукачево, завдяки своєму замку, було наділене багатьма привілеями. Так, нам відомо про дозвіл на проведення ярмарків із 1348 р. [18, с. 138]. Знову з таким дозволом про мукачівський ярмарок ми зустрічаємося 14 квітня 1426 р. [1]. Вайс Богларка в 1348 р. базарним днем визначила четвер, а в 1426 р. – понеділок [18, с. 138].

22 липня 1412 р. датований документ, який згадує Косонь як місто (*orpidium*) з правом на ринок [10, с. 571]. Місто мало право влаштовувати ярмарок у понеділок, хоча, ймовірно, цим правом воно володіло вже раніше. Знову про цей привілей згадується в 1426 р. [1]. В документах від 4 липня 1415 р. вперше згадується ярмарок у селі (*villa*) Бене [11, с. 220]. Документ, у якому йде мова про вбивство, згадує також і базар, який проводився по середах. На жаль, жодний інший документ не говорить про ярмарок у Бене. Ярмарки влаштовували й у Варі (Варієві), про що відомо з документа 1417 р. [3]. Ринок проводили щочетверга.

Згідно зі згаданим раніше документом 1426 р. в західній частині комітату у Вашарошнамені також влаштовували ярмарки [1]. Завдяки географічному положенню розташування поселення (*villa*), яке було розташоване на межі комітатів Берег і Саболч, виявилось дуже вдалим.

Мито в часи середньовіччя являло собою податок на подорожуючих і торговців. У фаховій літературі мито поділяється на дві групи: мито на внутрішню й мито на зовнішню торгівлю [8, с. 372]. До другої групи відносять восьмидесятину, прикордонне мито, а також, починаючи з XIV ст., тридцятину. Серед мита на внутрішню торгівлю згадується перевізне та ярмаркове мито. Існували також мостове та гребельне мито, яке збирали в митних місцях біля мостів чи бродів. Тогочасні документи називають мито «*tributum*» [14, с. 261] і зазвичай не уточнюють, про який вид мита йде мова. З XIV ст. все частіше починають збирати так звану тридцятину, яку літописи згадують як «*tricesima*» [5, с. 60]. Її відносять до одних із видів ярмаркового податку, який збирали на користь короля.

У випадку з Березьким комітатом маємо змогу виявити всі види митного податку: внутрішній, зовнішній, мостовий, гребельний. Спочатку розглянемо внутрішні податки. 26 грудня 1247 р. було оголошено указ, в якому Бейла IV забезпечив – серед інших – ярмаркове право для берегівських (лампертсаських) хосписів, а покупці і продавці мали сплатити

один денарій за кожен віз [14, с. 261]. Ця сума була незначною, що пояснюється намаганням створити для торгівлі сприятливі умови. В документі, датованому 6 травня 1320 р., зазначається, що берегівські хосписи скаржаться на берегівського жупана, який збирає з них податок [6, с. 298]. 28 липня 1320 р. Карл I Роберт видав указ, в якому гарантує берегівцям, що берегівський жупан більше не надокучатиме їм, а податок повинні сплачувати тільки йому [6, с. 334]. Про розмір щорічного податку в документі не говориться, однак документ, у якому згадувалося б відкликання мита протягом середньовіччя, не знайдено. Наступною митницею був Ігнец (тепер Зняцево Ужгородського району), розташований на кордоні Березького та Ужанського комітатів. 6 грудня 1387 р. королева Марія подарувала майстру Домокошу серед іншого і Зняцево, разом із митом, який тут збирали [9, с. 32]. У більш пізньому документі, від 25 квітня 1418 р., знову згадується митниця Зняцево [12, с. 467]. Найімовірніше, збирання мита відбувалося саме в цьому поселенні, щоб зібрати податок у купців, які виїжджали чи вїжджали до комітату. Наступне поселення – Шом, про яке згадується в документі від 11 січня 1388 р.: поселення відокремили від мукачівської домінії і подарували майстру Галу разом із митницею [9, с. 38]. Ймовірно, його завданням було стягнення мита з купців, які прямували до Берегова із Ужанського комітату. Митницею внутрішньої торгівлі можна назвати Бересентміклош (Чинадієво), про який згадується в документі від 22 лютого 1506 р. [17, с. 348].

До митниць зовнішньої торгівлі належала тільки Сойва (Свалява). Згідно з документом, датованим 22 лютого 1506 р., король Уласло дарував Імре Перені величезні маєтки, зокрема Сваляву разом з її звичною митницею [17, с. 348]. Завдяки своєму географічному положенню поселення слугувало митницею для купців, які вїжджали чи виїжджали з країни. Шлях із країни вздовж річки Латориці згадується вже й у попередні століття, проте згадок про митниці поселень, розташованих на північ від Сваляви, немає; отже, цю функцію виконувала саме Свалява.

З мостовим і гребельним митом у відношенні до Березького комітату зустрічаємося всього двічі. У грамоті від 27 серпня 1300 р. згадується річка Нідашпатак поблизу села Дерцен; це наводить на думку про те, що на річці існував міст, який забезпечував переправу [16, с. 251]. Як згадано вище, біля мостів та переправ збирали мито. На жаль, пізніше про цей міст ніде не згадується. Інший міст стояв біля поселення Лоня; про нього згадується в документі 1270 р., де пишеться про визначення

кордонів і водночас згадується міст через річку Чаронда [15, с. 50 - 51].

Таким чином, на території Березького комітату влаштували ярмарки в 6 поселеннях. Географічно ці поселення охоплювали всю його територію. Зазвичай на ярмарках і шляхах, що вели до них, створювали митниці. Купці мали

сплачувати податок не тільки на місці ярмарку, а й на дорогах до нього. Ці внутрішні мита значною мірою ускладнювали розвиток економіки.

В подальшому маємо на меті опрацювати стан економічного життя комітату (млини, орні землі, пасовища, лісові господарства).

1. Magyar Országos Levéltár. – DL 54500.
2. Magyar Országos Levéltár. – DL 54518.
3. Magyar Országos Levéltár. – DF 220988.
4. Bencsik Gábor. Vármegyék könyve. Millenniumi körkép Magyarországról. Első rész. – Budapest: Magyar Mercurius, 2008. – 304.old.
5. Engel Pál, Kristó Gyula, Kubinyi András. Magyarország története 1301-1526. – Budapest: Osiris Kiadó, 2005. – 419.old.
6. Kristó Gyula. Anjou-kori Oklevéltár. V. 1318-1320. – Budapest–Szeged, 1998. – 498.old.
7. Lehocky Tivadar. Beregvármegye monographiája. I-III. kötet. – Budapest: Históriaantik Könyvesház Kiadó, 2011. – 1820.old.
8. Magyar Kódex. Lovagkor és Reneszánsz / Főszerkesztő: Szentpéteri József. – Gyula: Dürer Nyomda Kft, 2002. – 452.old.
9. Mályusz Elemér. Zsigmondkori oklevéltár I. (1387-1399) / (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 1.) – Budapest, 1951. – 796.old.
10. Mályusz Elemér, Borsa Iván. Zsigmondkori oklevéltár III. (1411-1412) / (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 22.) – Budapest, 1993. – 872.old.
11. Mályusz Elemér, Borsa Iván. Zsigmondkori oklevéltár V. (1415-1416) / (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 27.) – Budapest, 1997. – 852.old.
12. Mályusz Elemér, Borsa Iván. Zsigmondkori oklevéltár VI. (1417-18) / (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 32.) – Budapest, 1999. – 820.old.
13. Nagy Imre. Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. II. (1322-1332). – Budapest, 1881. – 668.old.
14. Szentpétery Imre. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. I. Kötet, 2. füzet. – Budapest, 1927. – 352.old.
15. Szentpétery Imre. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. II. Kötet, 1. füzet 1255-1272. – Budapest, 1943. – 196.old.
16. Szentpétery Imre, Borsa Iván. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke II. kötet 4. füzet 1290-1301 / (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 13.) – Budapest, 1987. – 336.old.
17. Tringli István. A Perényi család levéltára 1222-1526 / (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 44.) – Budapest, 2008. – 512.old.
18. Weisz Boglárka. Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban. – Bp.: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2012. – 222.old.

РЕЗЮМЕ

СРЕДНЕВЕКОВЫЕ ЯРМАРКИ И ТАМОЖНИ И ИХ РОЛЬ В РАЗВИТИИ БЕРЕЖСКОГО КОМИТАТА

Миговк Р. Ю. (Ужгород)

В статье исследованы средневековые экономика, торговля, таможи Бережского комитата, а также мосты и броды, занимающие важное место в торговле в период средневековья. Подробно проанализированы документы, литература, материальные источники и родственные с темой важнейшие историографические труды.

Ключевые слова: Бережский комитат, таможи, средневековая экономика, торговля, ярмарки.

SUMMARY

THE ROLE OF THE MEDIEVAL FAIRS AND CUSTOMS OF THE BEREG COMITAT

R. Mihok (Uzhhorod)

The article examines the medieval economy, trade, customs in Bereg comitat and bridges and fords, which are inevitable in trading in the period of the Middle Ages. The paper analyzed the documents, literature, material sources and related to the theme of the major historiographical works.

Keywords: Bereg county, customs, medieval economy, trade, fairs.